

MEGÉRET A NYÁR

A Szirmai-díjas Németh István köszöntése

UTASI CSABA

Csaknem negyed évszázaddal ezelőtt, amikor *Lepkelánc* című könyvéért elsőként részesítették Szirmai-díjban, Németh István vallomásosan mondta el szülőfalujáról, hogy „. . . a térképen is jelölve van a helye, a valóságban is megvan csakugyan, de valami nincs már ott, az a legfőbb valami, amiért pedig annyiszor visszatérek oda gyalog is, autón is, vonaton is: a gyermekkorom”. Már akkor nagyon is érthető volt ez a nosztalgia, hiszen a gyermekkor, ha csak nem keserítik meg kegyetlen körülmények, az ember világra ébredésének páratlanul szép és gazdag időszaka szokott lenni. „Időtlenységében” élmények és tapasztalatok olyan özöne szívódik fel a tudatba, amely későbbi tévelygéseink során biztos útmutatóul szolgálhat.

Az első Szirmai-díj átvétele óta eltelt évtizedek azonban a gyermekkor elvesztését sokkal súlyosabb veszteségekkel tetézték Németh István gondolatvilágában. Meg kellett élnie a szülőföld lepusztulását, az üresen maradó házak önmagukba omlását, „egy népcsoport lassú eltűnésének kezdetét”, ami az „örökös vesztes” pozíciójába taszította, jelentős súlyponteltolódást idézve elő eszmélkedésében. Korábban kitartóan annak az írói feladatnak kívánt eleget tenni, hogy lejegyezze mindazt, amit lát és ami körülveszi, néhány éve azonban azt tapasztalja, mintha folyton csak befelé figyelne, önmagába, „egyre nagyobb kétségbeeséssel” állapítva meg, hogy ott „növekvő szorongáson, keserűségeen kívül” alig talál valamit. Így aztán lelkivilágában a szemlélődés régi igénye és a belső

megbolygatottság ténye kivételes feszültséget teremt, amelyről díjazott kötetének számos írása tanúskodik.

A humán értékek teljes eróziójának utóbbi éveiben Németh István képzeletét természetyszerűleg az otthonosság, a lehetséges haza meglelése foglalkoztatta leginkább. A szellemiek terén gyorsan eljutott annak felismeréséig, hogy igazi mentsvára csakis a „lerombolhatatlan, földarabolhatatlan, elorozhatatlan, átrajzolhatatlan” magyar irodalom lehet: akácaival, fenyőivel, tölgyeivel, jegenyéivel és „bodzás kis fenéi”-vel együtt. De egyszerűsége meg kellett tapasztalnia azt is, hogy odatartozni e virtuális hazához fölöttébb problematikus. Ha Herceg Jánost a szegedi antikváriumban „ismeretlen szerző”-nek találják, állapítja meg, akkor végső fokon hiábavaló mindaz, amit csinálunk. Annál inkább, mert a Szentelekyék, Szirmaiék által elültetett ágacska bokorra terebélyesedve kivirágzott ugyan, de ma már csak az ég gyönyörködhet benne, vagy az sem, hiszen a „Semmi fölé hajtja ágait”.

Hasonló kettősség figyelhető meg az anyagi valósághoz kötődő haza keresésében is. A címadó „sétáló” novella erős síkváltásokkal vezet végig az olvasót a szülőfalu utcáin, s miközben a séta egy-egy állomása gyerek- és felnőttkori emlékeket, történeti visszapillantásokat, jelenünkre vonatkozó reflexiókat és önreflexiókat indukál, lassanként az egész szöveget áthatja a veszendőség ellenében kiküzdött melankolikus öröm. Mennyire más az a novella, amelyben egy határszéli kis faluba látogat el a narrátor, mitikus távlatot nyitva az enyészet előtt. A barnás, vörösös párában nem tudni hirtelen, „most van-e a föld születőben, vagy most búcsúzik önmagától”, olvassuk, s innen aztán a haldokló házak, udvarok, gyalogjárdák képein és hallucinációk során át végül a falumúzeumokra jellemző dermedtség, a föltartóztathatatlan pusztulás megállapításáig jutunk el. Nem véletlen hát, hogy Németh István egy helyütt azon töpreng el, vajon néptöredék mivoltunk lényegét nem bevégezten is befejezetlen sorsunkkal, a „célba jutás örömeinek örökös hiányával” kellene-e magyarázni, illetve azzal, hogy talán „valaminek a folytonos hiánya is lehet az ember hazája”.

Ne higgyük azonban, hogy Németh István jobban féli az elmúlás árnyait, mint közülünk bárki. Pontosan tudja, hogy míg a világ némely részein építkezés folyik, addig másutt sok minden porba hullik abból, ami megépült. Sőt, tudja azt is, hogy millió év múlva emléke sem lesz már a magyar irodalomnak, ám teremtőjének derűjével még mindig

nylni fog a mosolygó apácavirág. Nem az enyészet megmásíthatatlan ténye bántja tehát, hanem az, hogy tájunkon a közösségi lepusztulás gyorsasága messze meghaladja az egyedi alászállását. Ez az, amivel nem lehet megbékélni, s ami a kötet honkereső vázlatainak, novelláinak, naplójegyzeteinek, vallomásainak tónusát a kiérlelt stílus jegyében alapvetően meghatározza.

Egy régi, csaknem harminc év előtti pillanatképében arról számol be Németh István, hogy amint szülőfaluja reggeli nagyutcáján leszállt az autóbusról, gyermekkori élmények hatására minden porcikájával azonnal érezte: „megérett a nyár”. Díjazott kötete ennek az immár áttételesen is megérett nyárnak a színeit küldi felénk, függetlenül attól, hogy némely írása szitáló ködben, locspocsban vagy dermesztő hidegben játszódik. S ebben az ünnepi pillanatban mi mást is kívánhatnánk Németh Istvánnak, mint hogy műhelyében még sokáig tartson az érett nyár. Akkor is, ha a ránk mért időben olykor minden erőfeszítés értelmetlennek látszik.

KÁLVÁRIÁS ÚTON

NÉMETH ISTVÁN

Szirmai Károlyt eddig kétszer temettük; először, amikor elhunyt, másodszer, amikor eredeti nyugvóhelyéről a csontjait átköltöztettük a lebontott temetőből az újba. Ez történt öregapám csontjaival is; azokat szintén egy lebontásra ítélt sírkertből szállították át a Kálváriára. Úgy látszik, számunkra itt ilyen kálváriás sorsot szánt a Teremtő. Nem messze Verbásztól, egy másik szegény írónk nyugvóhelyén évekkal ezelőtt szintén lebontottak egy temetőt. Annak idején hírt adtam a szomorú eseményről egy versfelében, amely versféle, talán mementóként, a most kitüntetett könyvemet zárja. Tíz évvel ezelőtt, amikor írónkat másodszer temettük, Bordás Győző gyászbeszédében föltette a súlyos kérdést: Szabad-e sírokat bolygatni? Majd azt mondta: válasz helyett legszívesebben elsírnám magam. Nem az embert akarom siratni – folytatta –, akit itt most másodízben temetünk, hanem mindazt, amit hagyunk, hagyunk pusztulni, így a temetőinket is. Ezek a szavak 1990. október 6-án hangzottak el, amely október 6-a számunkra, magyarok számára, különleges gyásznap, az ezerkilencszázkilencvenedik esztendő pedig mindnyájunk számára, akinek az Úr itt kálváriás sorsot szánt, emlékezetes marad. Ugyanakkor a föltámadás pillanata is volt az idézett dátum: írónknak, Szirmai Károlynak, akiről az itt és most huszonötödik alkalommal kiosztott rangos díjat elnevezték, megjelent összegyűjtött műveinek első kötete. Fájlaljuk, hogy a következő kötetekre még mindig várunk kell. Valószínűleg a tíz évvel ezelőtt ránk szakadt gyászos és

Elhangzott Verbászon 2000. nov. 24-én a Szirmai-díj átvétele alkalmából

---

gyalázatos események miatt. De aki Szirmai Károly kálváriás útját követi, az a „fölgújtott éjszakában” is az eljövendő pirkadat reményében és hitében él. A temetőinket sorba lebonthatják – épp a napokban költöztették el szülőfalum – Tündérlakom – kis zsidótemetőjének a sírköveit –, de a föld, amibe elkaparnak bennünket, megmarad.

IMA A HÁZIOLTÁRON

FEKETE J. JÓZSEF

„MIT ÉR AZ EMBER, HA CSAK ÍR(Ó)?”

A hetvenéves Németh István köszöntése

Író embert, még ha a legismertebbek és legolvasottabbak közé is tartozik, vagy éppen a legismertebb és legolvasottabb, mint kis közösségünkben Németh István, gyakran éri a vád, különösen a legutóbbi évtizedben, hogy nem vállal tevékeny közéleti szerepet, nem jár lakossági fórumokra, ahol rámutatna, elemezné, értelmezné a közösségi, illetve kisebbségi sors küzdelmeit, gondjait. Számon kérik rajta az értelmiségi szerepvállalását. A kérdéssel persze saját értelmiségi mivoltukra kérdeznek rá, hiszen elfelejtik, bár, ha olvasnának, tudnák: az író közösségi szerepvállalása az írás maga. S bizony a legismertebb és a legolvasottabb író mellének is nekiszögezték az ilyen felelősségre vonó kérdések valamelyikét, ezért, sajnos, újra és újra el kell mondani, némely írók soha le nem írják a kisebb-nagyobb vajdasági Süketpuszták nevét, műveik mégis ezekről a Süketpusztákról szólnak.

Németh István egyik feljegyzése szerint egy falusi kiskocsmában a legőszintébb tisztelet mellett őt Herceg Jánosnak, a vajdasági magyar irodalom és újságírás oszlopfőjének vélték, vagyis összetévesztették vele, és így is szólították meg. Valami módon nem is sokat tévedett az őt megszólító kocsmai mesélő, aki rögtönzött színpadi előadással is fűszerezte történetét, vagyis, mondhatnánk, szakmabelinek tekinthető, amikor az irodalmunk jelképévé magasztosult Hercegnek vélte a Paraszt-

királyt.¹ Abban az esetben nem tévedett, amennyiben továbbvihető az a nyolcvan esztendeje tartó folyamat, amelynek kezdetén a rövid életre és megalkuvások sorára kárhovatott Szenteleky állt, majd Herceg adott bele apait-anyait, hogy utat nyisson, többek között Németh Istvánnak is, hogy irodalmunkban beteljesítse a két előd-óriás vállalásának jelentős részét, az irodalom emberközelségben való tartását. Olyan művek sorozatát hozta Németh István a falu- és tanyajáró útjairól a lapok, folyóiratok szerkesztőségébe vagy éppen a Kiadóba, amely a vajdasági ember életéről szólnak, olyan hangon, amely a nem túl gyakran és nem túl sokat olvasókat is megszólítja, anélkül, hogy a népszerűség javáért bármilyen engedményre kényszerülne a szövegeivel szembeni szigor, vagy a vájt fülűbb olvasók kárára.

Az pedig, hogy a legutóbbi és méltán kitüntetett, hagyományosan megfontolt szerkesztésű kötetében a léttér- és identitásvesztés, a személyes és kollektív területi visszavonulás krónikásaként jelentkezik, annak a következménye, hogy a mai időről (tíz évre, negyven évre, ötven évre, nyolcvan évre visszamenőleg) nem lehet őszintétlenül szólni. Ha író az ember. Németh Istvánt, az írókat pedig az őszinteség, valamint az akár indulatosságba is torkolló érzékenység vezérli prózai terepszemléi során, eredményezzenek azok röpke naplóbejegyzéseket, vallomásokot, dokumentumnovellákat, „hazajáró jegyzeteket”, szociográfiai állóképeket vagy verset, miként ezt az *Ima Tündérlakért* című kötet is példázza. A vallomásosság Németh István írásainak fő meghatározója, s nem csupán az én-novellákban, esszéikben, jegyzetekben, hanem még a másokat beszéltető, látszólag szöveghű lejegyzéseket közreadó történetmondásaiban is. Különleges tehetsége folytán azonban olyan hangulatot teremt írásaiban, mintha a beléjük foglalt konfessziókkal és kitarulkozásokkal nem is az olvasót kívánná megszólítani, hanem – látszatra töredezett, de valójában – végtelen monológot gombolyítana. Szövege olyan természetességgel ível az ihlető motívum köré, akár az indákból építkező szederbokor, amely tuskéivel védelmezi az alábújt manót, a rejtezkedő jószágot, a többiektől különbözőt.

A kötet címadásából, illetve a címadó esszé-émlékezés olvastán úgy tűnhet, az író a nosztalgia területén keres menedéket a jelen elől. Ezek a hátrapillantások azonban mindig a ma, a jelen sarkalatos pontjai felől merülnek a múltba, párhuzamokat keresve az ellentétek között, az emberségesebb világot választván az emlékezet otthonául; a képzelet

ugyanis nem képes élhetőbb és belakhatóbb jövő feltételezésére. Végső soron nem a nosztalgia, az elvagyódás motiválja ezeket a műveket, hanem a jelen feletti ítélkezés szándéka. Németh István művészete lényegében az író belső beszéde, emlékező és ítélkező monológ, ám az ítélkezés mögött tapinthatóan jelen van az egész világot magához ölelő humánus. Németh István írásaiból a ma, a jelen tényekkel szembesítő szociográfiája olvasható ki, mint ahogy mostanság talán ez a prózaírók egyedüli lehetséges műfaja.

„Minket a »jelen« megragadása köt le” – fogalmazza meg írói vállalkozásának lényegét Németh István, de ehhez egy feltételes mondatot is kapcsolhatunk, miszerint „ha a »semminek«, a »megfoghatatlannak« hangot lehet adni” – vagyis a szerző kénytelen megállapítani, hogy írói feladatvállalásának éppen írósága szab gátat, a tárgyilagosság – esetében – feltételezi a lírai feszültségek tárgyiasulását is. A megfoghatatlannak ítélt „semmi” ugyanis tulajdonképpen a lélek működése, a vonzalom, a nyugvó táj látványa által kiváltott harmónia, a múlt ismerete meg a jelen tudatosulása által felkorbácsolt szellem hangkeresése. „. . . nincs is már összetartó közösség. A közösség, a falu lassan kiürül, üresen maradt házai önmagukba omlanak. Hogyan jutott, juttatták ide? Bejárni ezt az utat, nyomról nyomra, lábnyomról lábnyomra – a feladata lehetne maradék irodalmunknak, ha az irodalom elé egyáltalán lehetséges feladatot tűzni” – állapítja meg Németh István, tudván, hogy az irodalom elé természetesen nem lehet feladatot tűzni, ám az író annál inkább kitűzheti a célját, s járja is ezt az utat. Bármennyire is keserves végigmenni ezen a csapáson, végiggondolni azokat az évtizedeket, amelyek a gyermekkor személyes élményétől indulnak, amikor a városba induló fiú csak annyit tud az állam hivatalos nyelvén, hogy „Elnézést, nem akartam!”, de ezt a védekező formulát önkéntelenül is magába sulykolta; majd vissza egészen 1848-ig, egy történelmi anekdotáig, amelynek epizód szereplője magatartásmodellé terebélyesedett önmegtagadással, a „Nyíszom magyar!” (Nem vagyok magyar) kinyilatkoztatásával mentette életét. A múlttól a jelenig ível tehát az a megalázó, de nem is mindig kívülről indukált, hanem a megfelelés belső készítő szándéka által kiváltott öntagadás lealacsonyító, megalázó, génekbe beépülő gyávasága, amelynek következtében az író megfogalmazhatja az állandó lefojtottság revelációját: „Valaminek a folytonos hiánya is lehet az ember hazája?”

Hogyan is lehetne nosztalgiát érezni egy olyan emberöltő bármelyik korszaka iránt, amely a belesulykolt félelemmel, idegenségérzettel, kiszolgáltatottsággal, az „Izvinite, nisam hteo!” (Elnézést, nem akartam!) beidegződésével kezdődik, és a „Nyíszom magyar!” szindrómájában csúcsosodik ki, hogy előrevetítse „a célba jutás örömeinek örökös hiányát”.

„Saját romjainkon ülve”, cselekvésképtelenül tekint végig a vajdasági magyarság életén Németh István a 70. születésnapjára megjelent kötetének lapjain. Talán egyik legmeggrázóbb jegyzete, *A gazdátlan kutya ugatása* önmetaforikus tartalma sugározza át a kötet egészét. A gazdátlan kutya elvesztette ragaszkodásának tárgyát, s ezzel identitásának egy részét. Egy ideig még ugat az önmaga kijelölte hazájának határán, ám ereje fogytán onnét is elmarják, s hazátlanul ugatása is értelmét veszíti. Németh István jubileumi könyve éppen ezt a napról napra és szemmel láthatóan gyorsuló hazavesztést, a föltartóztathatatlan pusztulást mutatja fel a jelenlét dokumentumaként, akárcsak az éjszakában hosszan elnyúló sikoly, amely talán jeladás, figyelmeztetés, vagy segélykérés, esetleg egy kiháló faj utolsó példányának magányos dala . . .

* * *

Az utóbbi években Németh István és rajta kívül Burány Nándor műveiben értékelte a kritika a vajdasági magyarság „elkéssett balladájának” megfogalmazásait.

Magam is kevés olyan könyvet olvastam, amely olyan sok és annyira lényeges kérdést vetett volna fel, mint például Németh István egyik legragyogóbb munkája, a *Házioltár*. A kérdések, amelyeket számomra megnyitott, a legtávolabbról se a múlt rendszer(ék) politikai magatartásával kapcsolatosak – arról a szerző megírta azt, amit és annyit, amennyit a könyvbe foglalt szövegek elviselnek.

Krónika ez a könyv, de a szónak a szerzői műfajmegjelölésben van egy minősítő értékű előtagja: *szerves*. Ez a jelző teszi lehetővé az író számára, amellet, hogy nem történelmi, hanem irodalmi krónika szerzésére vállalkozott, hogy a műfajt a magából fakadó követelmény, a szigorú időrendiség helyett más, sajátos meghatározókkal ruhazza fel: az időbeli szukcesszivitást nála az idősíkok váltakozása helyettesíti be, a tényyszerúségeket a gestairók megszépítő emlékezete, a tárggyal egybekapcsoló szeretet szövetsége oldja fel, a tárgyiasságot lírára cseréli. Érthető a lírai hangvétel, Németh István ugyanis családfájának legkö-

zelebbi felmenőiről írta meg szerelmes krónikáját, amelynek alakítását a szeretetteljes indulat formálta. Ezt a krónikát jószerével egész írói életműve készítette elő, amiről könyvének „nyitányában” az író belső konfliktusairól tett vallomásában értesülhet az olvasó.

Fikciót írni, vagy a szerző rendelkezésére álló eszközökkel megjeleníteni a valóságot? Valahogy így fogalmazható meg a (lényegében egyáltalán nem feloldhatatlan) dilemma, ami Németh István szerteágazó kérdésfeltevése mögött áll; válasza pedig egyértelműen a második lehetőség igenlése. Ennek az állásfoglalásnak az eredménye és bizonyítéka a *Házioltár*. A korábbi elbeszélésekben jellegzetes figuraként, magatartásmodellként, epizód szereplőként, egy-egy motívum vagy emlék hordozójaként megjelenített Nena, Keresztanya, Öregapa, Kisöregapa és Apa ebben a könyvben teljes emberi nagyságában felmagasulva, életében viselt tisztességes és becsületes nevén, erényeivel és gyarlóságaival egyetemben jelenik meg. Már-már tapintható életességben, csupán a lírai vonzódás ereje és a megjelenítés követelményei által stilizálva. A krónika hőszai – mert azok ők az életük teljességének vállalásával –, végül mégis irodalmi hőökké lesznek. Kevesebb fikcióval és több tényyszerűséggel ábrázolva, valós nevükön és valós cselekedeteikben megjelenítve, de mégis: végső soron irodalmi eszközökkel emeli át az író a szeretteit a valóságból az irodalomba.

Az ellen ugyanis nem tiltakozik a szerző, hogy „irodalmat” írna, csupán műfaji aggályai vannak – s ezek köré szerveződnek az elgondolkodtató kitérők. Mindenekelőtt azt szögezi le, hogy *nem* családregényt kíván írni a *Házioltár* szövegeiben. Ezt el is hisszük neki, bár a família három nemzedékének története egymáshoz kapcsolódó szövegeit akár családregénnyé is érlelhette volna, vagy éppen Kishegyes faluregényét is létrehozhatta volna belőlük, mert a tárgyszerűségek, a fabula, a társadalomrajz már eleve adott hozzá írsaiban. Mégsem: a műfajok fölötti gondolkodása közben úgy érzi, hogy a fikcióból táplálkozó regény a szociográfiával, vagy éppen a „szerelmes” krónikával szemben egyszerűen steril, terméktelen.

Kis „szépséghibájuk” is van a szóban forgó írásoknak, ami azonban már nem a műfajok, se nem az irodalom kérdése: az, hogy a múlt mellett a pusztulásról, a megsemmisülés könyörtelenségéről szólnak. Hiába emeli az írói mesterség a gyermeki emlékezetből az öregapa porcukorral behintett figurájának képét a halhatatlanság panoptikumába, vagy tá-

gítja az édesapaképet Isten fakuló szemének metaforájává; írásaiból, könyvéből a teljes pusztulás tragikus látványa tárul elénk: „*Zsidóinkat elhurcolták Auschwitzbe, Dachaubá, cigányaink szétszéledtek, de a közösség se létezik már, amelynek ők [a könyv hősei] boldog vagy boldogtalan tagjai voltak*” – írja a szerző Kishegyesről. Ez a Kishegyes a magáénál jelentősen szélesebb tér- és időkoordinátákkal határolható be. S ez már nem az irodalom szépséghibája, hanem egyszerűen: a valóság.

Németh István arról nem tehet, hogy milyen ez a valóság. Ellenben íróként minden tőle telhetőt megtett azért, hogy ezt a valóságot színéről és visszajáról is megismerje és megszeresse az olvasó. A Németh István-i szövegekből egyszerűen átszáll az olvasóra az a szerető líraiság és mindent átfogó humánus, amely nála a legprofánabb leírást is imává magasztosítja. Imává a Házioltáron. Kevés író embernek adatott meg ez az adottság, s Németh István jól sáfárkodott vele: a világot átfogó szeretetét a humánus gesztuson túl életelvévé és művészetének tudatosan kezelt alapeszméjévé emelte. Németh István nemcsak megőrizte, hanem tanít is. Nem véletlenül, hanem éppen emiatt ő a legismertebb és a legolvasottabb írónk!

Szeretettel gratulálok nemcsak hetven évéhez, hanem közel öt évtizedes írói munkájának eredményéhez! Isten éltesen Parasztkirály, Isten éltesen, Németh Pista!

JEGYZET

¹ Első kötete címének – Parasztkirályság – nyomán éppen Herceg nevezte így Némethet.